

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 3.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1925.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУ- ОСТРОВЪ ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ФРЕНСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ.

Отъ К. Стояновъ-Вълкановъ.

Въ 1762 година въ два противоположни краища на Европа били готови за публиката две съчинения, Емилъ на Русо и нашата Паисиева история. Русо съ своя позивъ къмъ природата най-много съдѣйствувалъ за обновление на Европа; Паисий съ своя патетиченъ езикъ къмъ заспалитѣ си сънародници най-много съдействувалъ за пробуждането имъ отъ латаргия. Колкото и да си мислимъ Паисия слабо засегнатъ отъ европейската култура, неговиятъ горещъ патриотизъмъ има доста нѣщо общо съ идеализацията на простата народна маса отъ Русо, която идеализация намѣри изразъ още въ първото му съчинение, за поязата отъ наукитѣ и изкуствата (1749). Следователно, за единъ периодъ отъ 13 години имаме разпространение на тѣзи идеи въ всички посоки.

„Въ сегашно време, говори Хетнеръ, ние едвали можемъ да си съставимъ понятие за онова божествено очарование, което произвеждали на съвременницитѣ, и въ Германия повече отколкото въ Франция, позивитѣ на Русо къмъ природата и първобитността, къмъ възраждане и обновление. Още въ 1751 Лесингъ, като заявявалъ за първото съчинение на Русо, казалъ, че за тѣзи възвишени възгледи и стремежи не може да се говори безъ тайно благоговѣние. Но отъ тогава деятелността и значението на Русо постоянно растѣли. Даже Кантъ, който дълбоко ненавиждалъ всѣкакви мечтатели, не можалъ да се изтрѣгне отъ грандиозния миросгледъ на Русо... „Въ името на Русо, говори Гьоте въ „Dichtung und Wahrheit“, широко и далече се разпространи мирната община“. И още въ младостта на Нибура (1776—1831), която се пада почти едно поколѣние следъ Русо, последниятъ билъ

героя за всички, които се стремѣли къмъ освобождение“.¹

Имаме нѣкои съображения и данни, отъ които се вижда, че Паисий не е останалъ незасегнатъ отъ новото движение. Известниятъ познавачъ на Русия, Anatole Leroy-Beaulieu, посочи, че още преди Петра Велики западнитѣ идеи сж проникнали и въ църковнитѣ кръгове въ Русия и се отразили въ препирнята между царь Алексия и патриарха Никона². Самъ Русо въ своитѣ „Изповѣди“ (I,4) ни е посочилъ единъ гръцки архимандритъ, комуто той е служилъ за преводачъ, който архимандритъ, безъ съмнѣние, все е разказалъ нѣщо за своя преводачъ на свои събратя въ Турция. Нѣколко години преди Паисий да начене своя трудъ, Евгений Вулгарисъ открилъ въ Св. Гора академия, въ която мислилъ да повика професори отъ Хале.³ Трѣбва ли да мислимъ, че тази академия, която просъществувала до 1758, е останала неизвестна на Паисия? Най-после, въ 1761 г. самъ Паисий билъ пратенъ въ Карловецъ, който влизалъ въ германската империя; тукъ се срещналъ съ професора Раича, отъ когото е усвоилъ нѣщо отъ новитѣ идеи.

Въ епохата на най-голѣмия възторгъ отъ Русо — 90-тѣ години на XVIII вѣкъ — излѣзло съчинение, което докарало превратъ въ литературата и историята на всички културни народи; то било „Prolegomena ad Homerum“ (1795) отъ А. Wolf'a. Тукъ се прокарвалъ възгледътъ, че не единъ човѣкъ, а цѣлъ народъ билъ създателъ на Илиада и Одисея. Заедно съ това се усилявалъ интереса къмъ народната поезия, като архивъ на народния животъ, и къмъ народитѣ, които създали такава поезия.

По такъвъ начинъ, превратътъ, произведенъ отъ новитѣ идеи, скоро се почувствувалъ и по отношение на балканскитѣ народи, предимно гърцитѣ. Гърция е била свещена земя за всички ония, за които цивилизацията е била своего рода култъ, затова и пилигримството на ученитѣ за тамъ не е преставало съвършено въ последнитѣ четири вѣка. Сега желанието за подобно посещение обхващало по-голѣмъ кръгъ

¹ Н. Hettner, Die deutsche Literatur im XVIII Jahrhundert, III. Teil, 3 стр. 3. Buch, 4—5. 1894.

² А. L.-Beaulieu, L'Empire des Tsars et les Russes, III томъ, 178—179. 1896.

³ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Паисий и неговата епоха, СпБАН. VIII.

отъ знаменити хора. Самъ Русо не прави изключение въ туй отношение: поради преследванията за „Емиля“, той мечтаелъ да се пресели въ Гърция и тамъ да свърши живота си. Хегелъ се провикналъ, че ако е позволено да има човѣкъ желание, то е желанието да се отправи къмъ Гърция.

Но новитѣ идеи поставили на сцената и другъ въпросъ: „Кой ще ни избави отъ гърцитѣ и римлянитѣ?“ Споредъ тѣхъ, не бива да се отива много далече въ възвеличение на древността; човѣчеството е повече нѣщо отъ нея, при това, необходимо е самостоятелно народно развитие, за което би било тѣсно само едно следване на античния идеалъ. Следователно, далече сме отъ онова време, когато италианскиятъ хуманистъ, Romulus Amaseo, поддържалъ въ една речъ, произнесена предъ папата и императора Карла V, че италианскиятъ езикъ трѣбвало да се остави на зеленчукопродавачитѣ и въобще на простолудието.

Но покрай умствения интересъ, който каралъ хората да обикалятъ разни страни, появили се и политически причини, които ги тласкали къмъ сжщото.

Гиганската борба въ края на XVIII вѣкъ и началото на XIX между французи и англичани, ги караше да се внасятъ въ далечни страни за търсене пазари и съюзници. Балканскиятъ полуостровъ не останалъ незасегнатъ отъ тѣхното любопитство. Англичанитѣ: Dodwell, Leake, Hobhouse, Holland, Hughes; французитѣ: Pouqueville, Beaujour, Cousinery пропътуваха южната частъ на полуострова, а нѣкои отъ тѣхъ специално и Македония.

Dodwell посетилъ Гърция презъ годинитѣ 1801, 1805 и 1806, и неговата книга била преведена на немски. Той билъ потикнатъ къмъ това пътешествие отъ класически спомени, както се вижда отъ следнитѣ извадки отъ книгата му: „Моето намѣрение бѣше да посетя Гърция, чиито старини да изследвамъ, нейното минало състояние да сравня съ нейното настояще и да не оставя нищо неотбелѣзано, което е ценно за приятеля на класическата старина или може да бжде източникъ за наслада. Никоя друга страна на Европа не предлага подобно множество области, пълни съ най-приятни спомени. Едно вътрешно участие къмъ сжщата вѣе

отъ самата почва и едва ли има нѣкое мѣсто въ нея, което да не е станало свещено отъ нѣкое събитие.“¹

Той се радва на успѣхитѣ на просвѣщението въ Гърция, които чрезъ усилията на лордъ Guilfort почнали да ставатъ значителни, и очаква, щото въ бѣдеще тя да стане една отъ най-културнитѣ.

Вториятъ англичанинъ (Leake) ималъ кръгозоръ, за който били тѣсни предѣлитѣ на Гърция. Така, като говори, че нѣкои автори не били щастливи въ намиране рѣкописи, той обръща внимание и върху монастиритѣ на България и Сърбия, които заслужватъ да бѣдатъ посетени съ тази цель.

Той посетилъ Гърция най-напредъ презъ 1802 г., но материалитѣ отъ туй пътешествие пропаднали. Повторно се върналъ въ Гърция презъ 1805 г., натоваренъ съ специална мисия отъ английското правителство. Презъ 1806 г. посетилъ и Св. Гора. Отъ тука миналъ нагоре по Струма и посетилъ Сересъ и Солунъ, а отъ послѣдния градъ той посетилъ Долна и Горна Македония.

Въ края на 1808 пакъ е билъ натоваренъ отъ английското правителство съ мисия въ Гърция.

Отъ мнозина авторътъ се е считалъ, че е отдѣлилъ повече внимание на бедния и варварски албански диалектъ, отколкото заслужва. Той обяснява причинитѣ за това; тѣ сж чисто политически: „Последващитѣ събития, които бѣха спрѣли пороя на френската амбиция, трѣбваше да намалятъ политическата важность на Албания, но въ времето, когато тѣзи изследвания бѣха направени, нейниятъ диалектъ бѣ отбелѣзанъ поради промѣнитѣ, които докараха страната, гдето се говори, въ съприкосновение съ нашитѣ собствени неприятели (французитѣ), които не криеха, че искали да прокаратъ пътъ презъ Албания за Гърция. Поради тѣзи обстоятелства, станало е двойно по-интересно да се добие познание за езика на единъ народъ, нередовенъ и недисциплиниранъ като солдати, но притежаващъ съвършено знакомство съ оржжията; дивъ и невежественъ, но любящъ съ ентузиазъмъ своитѣ родни планини, той прибавя къмъ преимуществата на страната онази решителность да противостои на чужди на-

¹ Eduard Dodwell, Reise durch Griechenland während der Jahre 1801, 1805 und 1806, Vorwort V—VI.

трапници и онази увѣренность въ изкуството да се защитава, която е липсвала на нѣкои по-цивилизовани народи въ Европа.“

Ликъ е билъ воененъ; споредъ това, той цени албанцитѣ отъ военна гледна точка и открива у тѣхъ ценни качества. Нуждата не бѣше подсказала да се дирятъ такива и у българитѣ, затова и последнитѣ не притежаватъ подобни качества за него. Повече нѣщо даже. Той си служи съ тѣхъ като мѣрка за сравнение на отрицателни качества: „Характерътъ на севернитѣ и южни албанци се различава, колкото и лицето на страната въ тия две провинции. Сѣверната, голѣма частъ, която се състои отъ плодородни равнини и изобилствува съ кавалерия, е населена съ раса, която съединява жестокостта на албанцитѣ съ тѣпостта на българитѣ.“

Но въпреки това, книгата му е много интересна за насъ, защото авторътъ е опредѣлилъ точно границитѣ на българитѣ. Ще приведа това мѣсто отъ нея: „Най-южнитѣ окрѣзи, гдето българскиятъ езикъ е въ всеобщо употрѣбление, сѣ на западната страна отъ Македония нѣколко лева въ сѣседство съ Корча, а на изтокъ планинитѣ, които заграждатъ голѣмитѣ равнини Солунска, Енидже-вардарска и Воденска. Първиятъ окрѣгъ (Корчански) е заетъ отъ гърци и албанци, но последниятъ (Воденски) трѣбва да се счита като юженъ край на нова България, тъй като християнитѣ, които говорятъ български диалектъ, се простиратъ отъ тукъ почти непрекъснато презъ северната частъ на собствена Македония, както и нейнитѣ провинции Пеония, Пелагония и други нататъкъ презъ цѣла Мизия и вътрешността на Тракия до Дунава и околността на Цариградъ. Брѣговетѣ на Тракия само могатъ да се считатъ като частъ отъ Гърция, тъй като тамъ преобладава грѣцки езикъ, както е било отъ времето на основаване колонии отъ нѣкогашна Гърция въ тази страна“¹.

Вънъ отъ това, авторътъ се сещалъ, че следи отъ българско влияние въ албански езикъ трѣбва да има доста, тъй като имало време, когато Албания била подъ българска властъ: „Въ епохата на българското могѣщество остатѣцитѣ отъ илирийци и епироти бидоха най-подире включени въ границитѣ, въ които се намиратъ отъ тогава. Много славянски думи тогава намѣриха своята форма въ албански езикъ и на-

¹ W. M. Leake, Researches in Greece, 375 (London, 1814).

растнаха числено чрезъ сношенията между Албания отъ една страна, Сърбия и България отъ друга. Последната я загражда отъ северъ и изтокъ и презъ цѣла Албания се говори българскиятъ езикъ. Може да се мисли чудно, че при тѣзи обстоятелства пропорцията отъ славянски думи не е по-голѣма“. Разбира се, авторътъ, по силата на идеализацията, не пропуска да прибави и следнитѣ думи: „Това може да се счита като доказателство, че мощта на епирскитѣ и илирийски планини и духътъ на тѣхнитѣ обитатели сж още такива, каквито сж били въ времето на римлянитѣ, за да ги покровителствуватъ отъ пълно подчинение“.

Ликъ знае, че славянскитѣ названия въ Гърция сж многобройни, всички съ окончания: -иста, -ица, -ици, -аво, -ово. Той намѣрилъ и една книга, *Δεξιὸν τετραγλωσσον*, напечатана най-напредъ въ 1770 година въ Москополе, а подире въ 1802 г. въ Венеция, и съдържаща разкази за сътворението на свѣта и разни приказки на четири езика: гръцки, куцовлашки, български и албански. Тя била издадена на разноси на битолския владика, Нектария, за употребление отъ паството му. Туй е доказателство, че тогава гръцката духовна властъ е признавала, че славянското население въ централна Македония е било българско. Самъ митрополитътъ се наричалъ екзархъ на цѣла българска Македония (*μητροπολίτης Πελαγονίας καὶ ἑξαρχὸς πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).

Третиятъ англичанинъ, Hobhouse, е пътувалъ презъ 1809 и 1810, както се вижда отъ заглавието на съчинението му: „A Journey through Albania and others provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810“. Вече у него намираме не само възторгъ отъ миналото на Гърция, но и наблюдение на съвременното. Така, като говори за жителитѣ на Атина, той привежда и поговорката, която се среща още у Гибона, но която той чувалъ въ самия градъ: „Лошъ като турцитѣ отъ Негропонтъ, евреитѣ отъ Солунъ и гърцитѣ отъ Атина“. Отъ книгата му се учимъ, че Атина на негово време е била прицелна точка на образовани европейци: „Преди малко време едно пътуване до Атина се считаше значително предприятие, придружено съ трудности и опасности; въ периода, когато всѣки заможенъ младежъ въ Франция и Англия считаше за неизбѣжна частъ

отъ своето възпитание да прегледа паметниците на изкуството, останали въ Италия, само малко отчаяни учени и артисти се осмѣляваха да се вмъкнатъ между варвари, за да съзерцаватъ развалинитѣ на Гърция. Но тѣзи ужаси напоследъкъ се разпрѣсватъ: Атина понастоящемъ гъмжи отъ пътешественици, и много отъ нашитѣ хубави съгражданки се изкачиха на канаритѣ на Акропола¹.

Обаче, съприкосновението съ действителността почнало да разбива много илюзии, останали отъ идеализацията на миналото: „Ние не бѣхме много време между атинянитѣ, за да откриемъ несимпатични черти, съ които се отличаватъ отъ другитѣ гърци, макаръ да мисля, че видѣхме у тѣхъ наклонность къмъ клезета и интрига. Единъ французки обитателъ, който живѣлъ между тѣхъ много години, говорейки му за тая тѣхна наклонность, му казалъ: „Вѣрвай ме, драги сирѣ, тѣ сж сжщата сганъ, както въ днитѣ на Милтиада“. Тукъ имаме вече обратно явление: отъ сегашното да се сжди за миналото.

Отъ Hobhouse'a се научаваме ние и за друго нѣщо: атинскитѣ губернатори-турци носили бѣлгарското име войводи.

Другъ англичанинъ, който посетилъ полуострова, е Holland, и неговото съчинение обхваща и Македония (*Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813, London, 1815*). Само че относително точността той стои по-долу отъ Лика, защото докато последниятъ опредѣля границитѣ на албанцитѣ вѣрно, Holland вмъкналъ въ тѣзи граници Охридъ и Костуръ.

При все това книгата му е интересна за насъ, загдето въ нея се изброяватъ главнитѣ станции на пътя отъ Солунъ къмъ Дунава: Клисоло, Сересъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Дупница, София, Берковица, Ломъ и Видинъ. Както виждаме, авторътъ хубаво е схваналъ единството на бѣлгарскитѣ земи.

За френскитѣ пътешественици има да отбелѣжимъ, че въ сравнение съ английскитѣ, у тѣхъ възторгътъ отъ миналото на Гърция е още по-голѣмъ и у Пуквиля преминава въ омраза къмъ бѣлгаритѣ. Така напр., при влизането си въ южнитѣ предѣли на Македония, той се провиква: „Това вече не е страната на полубоговетѣ, богата съ възпоминания, разхуба-

¹ Ор. с. 301.

вена отъ митологическитѣ мечти и украсена отъ исторически интересъ. Азъ нѣма вече да произнасямъ хармоничнитѣ имена на градоветѣ на Гърция.“ Въ други мѣста той нарича българитѣ полудиви и необщителни, а българскитѣ имена и названия — варварски. Сжщото явление се повтаря и при посещението му на развалинитѣ на Пела: „Ако сждбата на Пела поражда скръбни размишления върху непостоянството на щастieto и суетността на свѣтовнитѣ империи, то варварството на нейнитѣ нови обитатели не е по-малко способно да възбуди съжаленията на пжтешественика, който намира у тѣхъ всичко, каквото ненавистята къмъ чужденцитѣ и невежеството иматъ омразно и отвратително. Въпреки заповѣдитѣ на коменданта на Палатица, само следъ жива разправия и съ пари въ ржката единъ селянинъ ни прие въ колибата си, гдето ние останахме, само колкото време бѣше нужно, за да оставимъ багажа.“ Едно събитие само отъ българската история добило печална известность: заробването на Балдуина (въ 1205 г.), което направило да изтрѣпне християнска Европа. Следъ 23 години папа Григорий пратилъ свой легатъ при българския царъ. Този пратеникъ на мира намѣрилъ само презрение и ругатни у българитѣ: тѣ му показвали черепа на Балдуина. Пуквилъ свръшва разказа си съ видимо задоволство, че поне на негово време потомцитѣ на тѣзи българи заслужено сжданъкоплатци и роби на турцитѣ! ¹

У другитѣ двама пжтешественици срещаеме още по-малко сведения за българитѣ. Beaumont е воененъ и се интересува отъ мѣстата само отъ военна гледна точка. Но като говори за селското население въ района на Скопие, Щипъ и Велесъ, той е отдалъ заслужената данъ на българското трудолюбие и чистота, които образуватъ контрастъ съ леността и нечистотата на другитѣ християни.²

Третиятъ пжтешественикъ, Cousinery, съвсемъ друго констатиралъ у българитѣ отъ с. Апостолъ (при развалинитѣ на Пела), а не това, което Пуквилъ. Случило му се на Петровденъ да присжтѣствува на български празденства въ това село и той намѣрилъ повече добродушие и прѣстота у българитѣ, нежели у гърцитѣ.³

¹ Pouqueville, Voyage dans la Grèce, II, 357, 364, 349; 153—155 отъ I-то издание.

² Voyage militaire dans l'Empire Othoman, I, 197.

³ Cousinery, Voyage dans la Macédoine, 93.

Колкото за омразата, която ужъ българитѣ хранѣли къмъ чужденцитѣ, имаме по-стари и по-нови свидетели, които я опровергаватъ. Истина е, че българитѣ неохотно давали хлѣбъ на такива посетители като Пуквиля, но то е било, загдето не знаели, че сж християни; обаче, щомъ последнитѣ се препоръчвали за такива и си давали доказателства чрезъ четене Отче нашъ, или нѣкоя друга молитва, получавали всичко, даже често пѣти и даромъ.

При горнитѣ пътешественици има да прибавимъ и двама първокласни писатели и поети: Шатобрианъ, основателя на френския романтизмъ, и Байронъ, най-типичния представител на английския романтизмъ.

Шатобрианъ миналъ презъ Гърция на пътъ за Палестина въ 1806 г. и впечатленията си описалъ въ „Itinéraire de Paris à Jerusalem.“ Спарта и Атина, Леонидъ и Перикълъ възкръсватъ съ всичката си сила предъ него, и той би желалъ само едно нѣщо: да живѣе съ последния и да умре съ първия.

Като напускалъ Гърция, Шатобрианъ си задалъ и интересния за насъ въпросъ: какъвъ е характерътъ на съвременитѣ нему гърци. Той намира, че не е видѣлъ достатъчно отъ тѣхъ, за да изкаже мнение върху въпроса; той знае, че имало рѣзки сжждения върху тѣхъ, но понеже такива се унищожавали отъ опита, самъ не ще да се произнесе; той видѣлъ въ Гърция цѣло разбойнишко племе, майнотитѣ, но ги обявява за славяни и тѣй спасява неопетнена репутацията на Леонидовитѣ потомци.

Байронъ, който посетилъ Гърция, Албания и преплавалъ Дарданелитѣ малко следъ Шатобриана, не се увличалъ отъ призраци; образитѣ му сж ясни и поезията му не се лишава отъ реалностъ. Въ неговитѣ произведения гърцитѣ сж представени съ всичкитѣ недостатъци на ориенталски народъ. Най-остро се изразява той за тѣхъ въ „Гяуръ“: „Само пороци сж въ сърцата на днешнитѣ гърци и презрѣно ласкателство въ устата имъ; всичко, отъ което страда човѣшкия родъ и което го низвежда въ реда на звѣроветѣ, има то у тѣхъ. Лъжата е въ устата имъ, и то противъ тѣхнитѣ родни братя. Тѣ пълзятъ подъ бремето на своитѣ окови не като роби, а като плѣнници на робитѣ, безъ да чувствуватъ скръбъ за това.“

„Плѣнници на робитѣ“ е намекъ на ленното владѣние на Атина отъ къзларѣ-ага, пазителя на султановия харемъ, у когото дирили покровителство потомцитѣ на Темистокла и Перикла, и което обстоятелство докарало голѣма тѣга и на Шатобриана.

Но въ съчиненията на горнитѣ пѣтешественици има да изтъкнемъ и друга особеностъ.

До Русо никой не чувствувалъ така дълбоко и не изобразилъ така художествено всичката очерователна прелестъ на величествената алпийска природа, покрай която минавали или съ пълно равнодушие, или съ хладно и безпомощно недоумѣние. За Бернарда Клервалски отъ XII вѣкъ се казва, че често минавалъ покрай Женевското езеро, безъ да го съглежда. У Русо, наопаки, намираме характерно заявление: „Когато ме видите близо до смъртта, пренесете ме подъ сѣнката на джбъ, и азъ ви обещавамъ, че ще оздравѣя“.¹

Това общение съ природата е отличителна черта на новитѣ пѣтешественици, която повдигнала стойността и на българската земя. Ако култътъ къмъ цивилизацията е правилъ Гърция свещена земя за учениѣ, то култътъ къмъ природата давалъ предимство на българската: Ликъ толкова билъ възхитенъ отъ Воденъ, колкото ни отъ единъ градъ въ Гърция. Ето описанието му у него: „Воденъ по грандиозността на своето мѣстоположение, по величието на обикалящитѣ го планини и размѣра на богатата гледка, на която командува, е не по-доленъ отъ кое да е мѣстоположение въ Гърция. Нито Спарта, нито Лариса, макаръ и дветѣ да съединяватъ възвишеностъ и красота на пейзажа въ най-висока степенъ, не ми се показаха тъй поразителни, както канаритѣ, водопадитѣ и засмѣнитѣ долини на Воденъ, кацналъ между високи планини, които се спущатъ въ грамаденъ полукръгъ и обгръщатъ голѣмитѣ равнини начело съ Солунския заливъ.“²

Съ това свършвамъ разглеждането на свѣдѣнията, които намираме у горнитѣ автори за българитѣ.

¹ Confessions, VIII.

² Leake, Northern Greece, III, 271—272.